

RA MFIST'OFO KO RA N'AHÑO YA B'EDE

Bi ofo: Mardonio Coello Muthé

Jumaluvsh 2019.

NXII KOHI

Ra mfist'ofu yä b'ede, bi thoki ko ra nt'ui ya hmuts'ä `befi "Ya thokä mfist'ofu hñähñu nt'o'ye dangu ra tsemi ra hñeti 'ne ra nt'ofu ko ra hñäki hñähñu" ko ra mfatsi ra ngut'ä nxahnäte, ya mudi Mem'onda (DGEI) 'ne ra Dängu ts'utui gá ha manxotho Hñunthe, nu ra kut'i nt'udi tsut'ui mähyegi, (PIEE). Ra Dängu Tsut'ui Nxahnate ya madi Mem'onda (DGEI). 'ne Rá ngu'tä nxahnäte ya mudi Mem'onda Hñunthe (DEI).

Nt'ui mfädi nt'udi.

Ra ngu'tä te 'ne ra njuts'edi yä hñäki ya mudi Mem'onda.

Ra hñoyo ngutä ñheti ne ra nt'ofu.

Subdirección de promoción de la lectura y la escritura en lenguas indígenas.

Bi 'Yofu'u

Mardonio Coello Muthe.

Maste nt'udi befi

María del Pilar Rivera Sánchez

Alfonso M. Diaz Pichardo

Asesoría digital

Miguel Ángel Gutiérrez Varela

Colaboración de:

Juan Marcos Pérez

Ma. Luisa Melo Covarrubias

Virginia Quezada Pérez

Sonia Pioquinto Serrano

Jesús Moran González

Asesoría, revisión y correcciones lengua indígena

Silvestre Doñú Rodríguez

Telesforo Moran Ventura

Martimiano López Vargas

Jaime I. Esacamilla Santos

Jorge López Charrez

Maria del Carmen Cruz Patricio

NT'UDI

Nuna mfist'ofu ko r'a yä 'bede noya, xa thoki pa da t'utua ko ya metsi ko ya 'yoho ngunsadi ñähñu ha yä ngunsadi, ra yuhu ne goho nt'udi pa da bädi da ñhe'ti n'e da nxadi ra t'ofu ra hñähñu ne ha ra hai b'ui.

Da za da t'u'tua nu ya xahnate, ri hñepi hñut'uabi ya bätsi ha rä ra yuhu ne goho nt'udi.

Ne mar'a b'u da ne pa da nxadi ne dä bädi ya hñ'ofu xa hño ha da bädi te hmää ko nuhya 'bede ma yabu ko ma r'aa yä jä'i.

Nuna mfist'ofu pe'tsa r'an'añ'o ya 'bede t'ofu ko ma hñäkihu, ga'u ja ha ma haihu, ne ma r'a mää te ma nzäi nu'u mi tho'u, gehya ya thogi b'ede.

Ya xahnate ñähñu bi hoka nuna mfist'ofu ge'u pädi da ñ'udi ra hñähñu, ha da t'ofu ra hñähñu, njabu n'ehe pädi da 'udi ra t'ofu ra hñähñu, njabu n'ehe padi yä r'a yä b'ede mfadi hñähñu. Nu'u ya xahnate bi hoka nuna mfist'ofu njabu ngu manga nu'a ra hem'i pa da i'udi ya xahnate ha yä ngunsadi bi thoka ra jeya yohom'o r'eta ma r'aa (2017).

Hanga dä t'ofu ne drä theti'a ma pahya ya mfädi b'ede ko hyä hñäki ko ra n'ahyo yä nzäi m'ui. Dri thoki kor'a n'ahyo yä mfem'i ha yä xahnate, nu'u, r'a n'ahyo b'efi dra t'udí ha yä ngutsadi nuhya nt'ui b'efi, xä t'ofu r'a n'ahyo yä nt'udi b'efi nzontho'u got'oho yä mfadi thomi dä zot'e ha yä 'yonguzadi ko yä 'yozkuela dä bädi te rä entho.

Ra mfist'ofu ko ra hyäki hñähñu hätsi yä mfadi, ya `mui, ra t'ofu ne yä mfadi ha yä mudi hnini ne ngu ma r'aa. Ge'ä ga 'umbabihu ra te pa hindä puni ha ma hninihu. Nehe pa gat'oho nu'u to'o ne dä hneti nuyä b'ede.

NT'UI

NXII

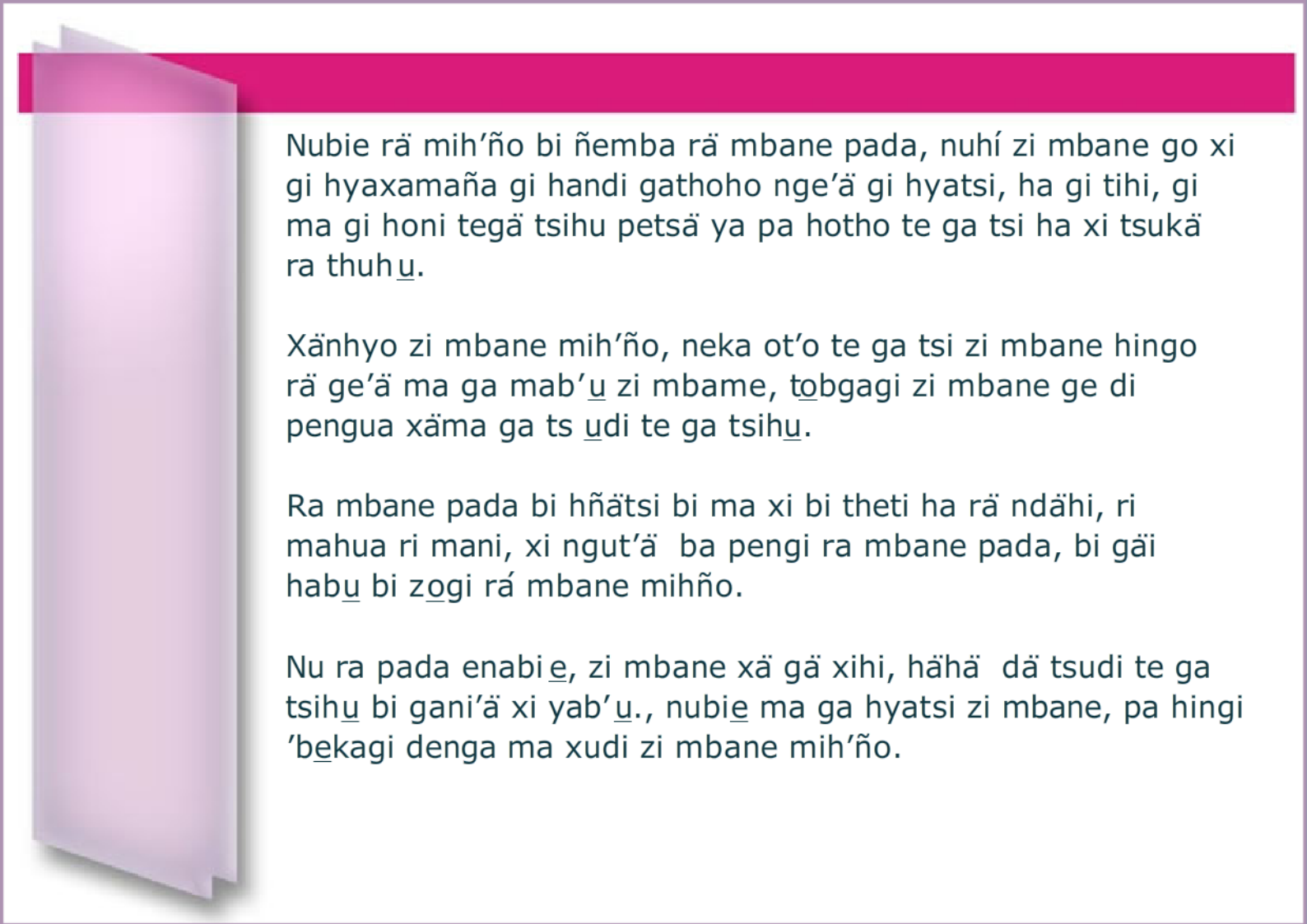
1.-Ya mbane.....	5
2.-Rä mahyo.....	6
3.-Rä ñ'oho ko ra du.....	7
4.-Rä tsät'yo ko ra haho.....	8
5..Xongo ra ñ'oho.....	9
6.-Yä mabiahye.....	22
7.- Ra mina ko rä ñ'oho.....	23
8.- Mot'uada.....	25
9.- Bibliogafía.....	26
10.- Sello Editorial	27

YÄ MBANE

N'a rä pa ra mih'ño ko ra pada, bi nthe'u ha yä 'batha xi mi r nahño yä 'bini, t'uka t' oho, ra yä b'atha ne nduithi ya xudi.

Ra pada xi mi thet'i ha ra ndähí ri maua rí mani, xi katsa ya da, bi hyandi ra mbane mih'ño, bi mudi bri gai pa dä hñäu ngu ña yä mbane ko rä t'ek'ei, bi nzengua u ne bi ñä'u te xkim'utho ngu n'a

Nubie rä mih'ño bi ñemba rä mbane pada, nuhí zi mbane go xi gi hyaxamaña gi handi gathoho nge'ä gi hyatsi, ha gi tihi, gi ma gi honi tegä tsihu petsä ya pa hotho te ga tsi ha xi tsukä ra thuhu.

Xänhyo zi mbane mih'ño, neka ot'o te ga tsi zi mbane hingo rä ge'ä ma ga mab'u zi mbame, tobgagi zi mbane ge di pengua xäma ga ts udi te ga tsihu.

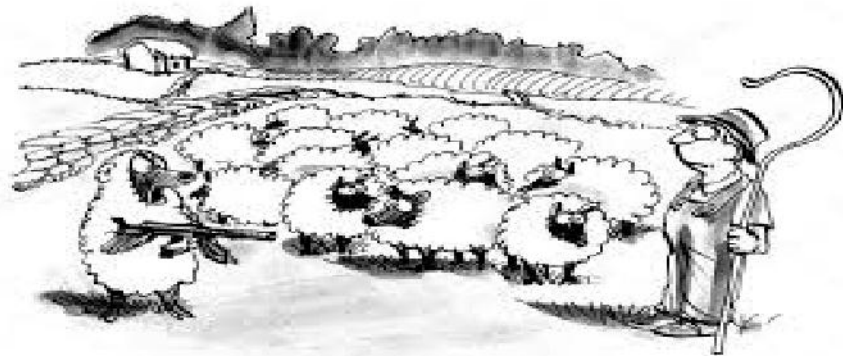
Ra mbane pada bi hñätsi bi ma xi bi theti ha rä ndähi, ri mahua ri mani, xi ngut'ä ba pengi ra mbane pada, bi gäi habu bi zogi rá mbane mihño.

Nu ra pada enabi e, zi mbane xä gä xihi, hähä dä tsudi te ga tsihu bi gani'ä xi yab'u., nubie ma ga hyatsi zi mbane, pa hingi 'bekagi denga ma xudi zi mbane mih'ño.

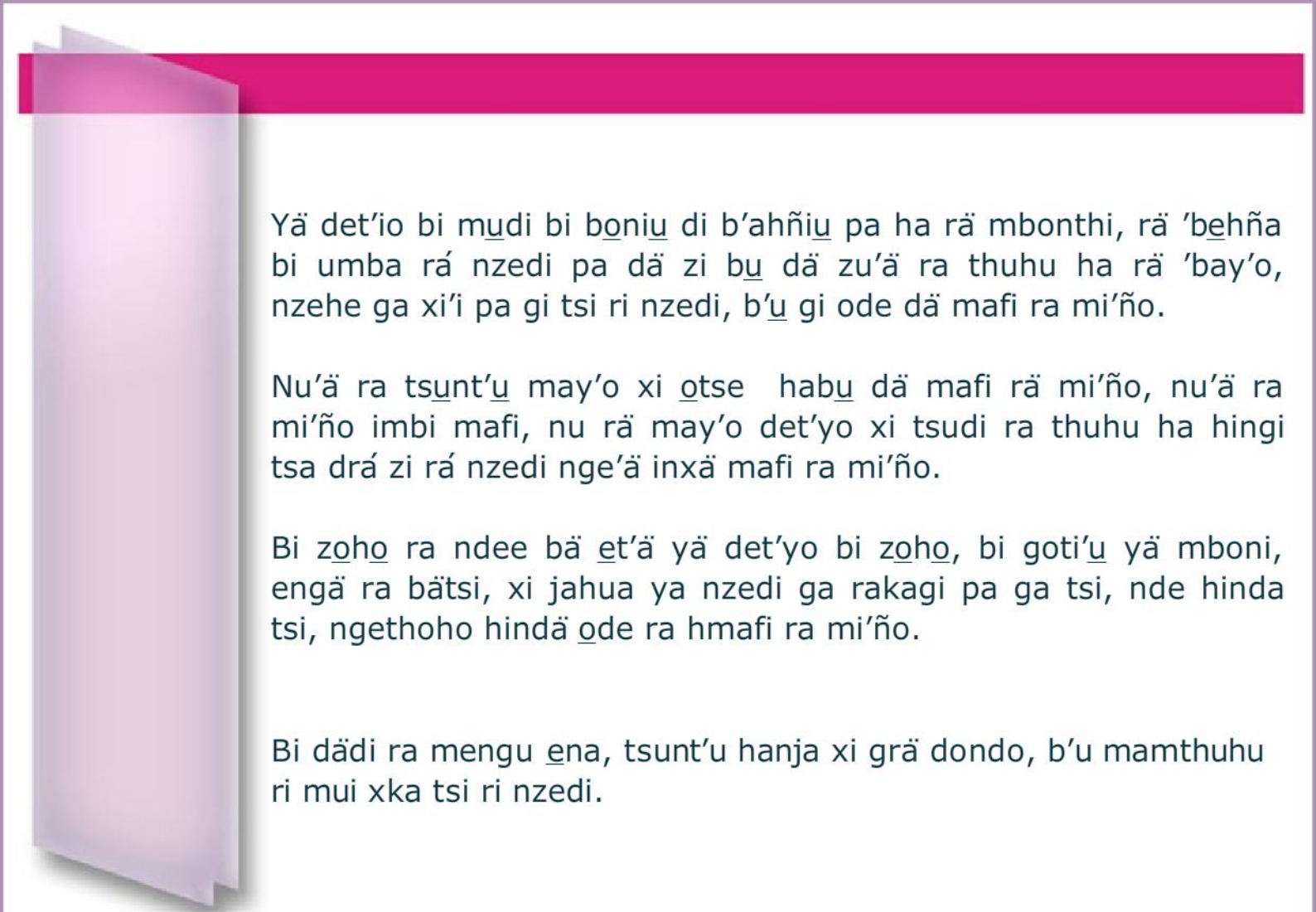
RÄ MAHYO

N'aki n'a rä b'ehña bi xipä n'a ra metsi dä matsi dä zu yä det'io, nu'ä ra metsi bi däti nu'ä rä b'ehña, ge mä dä matsi dä zu yä det'io.

Bi zoho ra pa ko rä ya'ä bi zot'e ha ra nguu nu'ä ra b'ehña me det'io, nu'ä ra mengu bi xipa rä tsunt'u dä xoka ya det'io ha ra njot'i.

"You want a piece of this, Shepherd Punk?!"

Yä det'io bi mudi bi boniu di b'ahñiu pa ha rä mbonthi, rä 'behña bi umba rá nzedi pa dä zi bu dä zu'ä ra thuhu ha rä 'bay'o, nzehe ga xi'i pa gi tsi ri nzedi, b'u gi ode dä mafi ra mi'ño.

Nu'ä ra tsunt'u may'o xi otse habu dä mafi rä mi'ño, nu'ä ra mi'ño imbi mafi, nu rä may'o det'yo xi tsudi ra thuhu ha hingi tsa drá zi rá nzedi nge'ä inxä mafi ra mi'ño.

Bi zoho ra ndee bä et'ä yä det'yo bi zoho, bi goti'u yä mboni, engä ra bätsi, xi jahua ya nzedi ga rakagi pa ga tsi, nde hinda tsi, ngethoho hindä ode ra hmafi ra mi'ño.

Bi dädi ra mengu ena, tsunt'u hanja xi grä dondo, b'u mamthuhu ri mui xka tsi ri nzedi.

RA Ñ'OHŌ KO RA DU

N'aki n'a ra ñ'ohŌ bi ma ha ra nguu, habu 'bui ra nana, bā tsi ya hme ko ra ze, bi ndee bi p'u'ä ra ndee bā pengi, bā hehe ha n'a r'a ñ'uu pa dā zohŌ ha ra nguu, ha b'ui rá 'behña ne ko yā bātsi.

Hä n'a xeni rä ñuu bi yandi ra du, himbi hopi dā thogi, 'ñena mi nehui bu dā ma ha ra ñei mi kot'ua ra ñuu ha himi hopi dā thogi, nu'a ra ñohŌ bi mudi bi ntsu, mi ne dā mafi ha himi tsa, dā hñuxi himi tsa.

Nubye bi beñajuä, pa njabu bi beni bi mati rá 'bedatsi, zi ku, zi ku.... Ra du hingi hoki ga thogi kot'ka ra ñuu, e gi faxkagi pa dā za ga thogi zi ku, ne gā tsonga ma nguu.

© Can Stock Photo - csp6058086

Zi ku, zi ku, täxt'ä ri ua habu gi b'ai, ra zi ku bi t'äxt'ä ra ua'ä habu mi b'ai, bi yem'i rä hmi, mi juxä ra ñäxu, nu'ä ra du himi joho, bi zudi rä zi ku....bi 'ñembabi, maha zi ku, maha pa ha ri ndomi habu b'ui ri 'behñä.

Njabu ba pengi ha ra nguu nu'ä ra zi ku, nub'ie emba rá b'ehñä, maha ma gä hanthu habu mi 'bai ma zi ku, nub'ie bi duxä ya mpefi, bi zot'e ne bi hyandi kora hyot'i habu bi zogi täxt'ä ra ua ma zi ku, Nubie bi mudi ra nzei.

Ode yä noya ne t'embabihä, ma ga r'ai nu'ä gi xehmi, zehe gi r'aki nuä gi madi ha ri nguu, ra däme bi dädi ena, ma 'behñä ge'ä xi di madi, nzehe xiki hängu ngehya gi ne gi buhuí nu ri b'ehñä geä ra ya'ä ga ehe ga tsitsiga'ä.

Dä zoo ra pa bi 'ñehe ra du bi zitsi rä b'ehña, nu'ä ra däme, njabu bi gotsehe ko yä bätsi ha ra nguu. Ra däme bi zudi rä bojä, bi häxä rä nguu'ä, nzehe bi zokua ha rä ngok'ei n'a rä b'a bi ndängi ha ra xeni ngähä, njab'u ra du bi umba rä bojä nu'ä rä ñoho, ma pahya hingi ndäxkuatho ha yä gehyä xí ndunthí xä thogi ha nuna makaximhai.

Ma paya huxthoho nu'u too tsa dä hyandi'u yä kuyatsädu ha yä b'exui, hä ra nguni rä makä ximhai, gat'oho nu'u te ngu yä b'ehña ne ya 'ñoho.

RÄ TSAT'YO KO RA HAHO

N'a rä pa, n'a ra k'ast'ä tsat'yo yä hmuu xi mi zu ha mi madi, ximi 'uini hyaztho, xi mi ehya'ä ne xä mi ponguatho te dä zi'ä yä kukahñuni ha mi b'ui'ä; xixma koni ra b'ai.

Himi tsishuä ra haho, ximintunkui'ä ngethoho mi japamazu yä mbo'ni: nju yä deti, yä t'äxi, rä fani, ne hyä oni. Ngethoho yä mu'i ho pa dä zi'u, ha nu'ä rä dehe nziki ge'ä zekagi hänge xä nohogi.

Hindi b'edi ra pa, ra haho bi zt'e ha mi b'eni ra tsat'yo, nubye bi mfoge tsemi njabu pi pida ra haho, ra haho bi ma ha yä boza, engä yä mhu'ubie, ri ñepi ga umfu te dä zi'ä

Thogí haho tsí ma hyuni pongi, xämha hindä hyändä'i ma mhu'u, rä haho bi zipa rä hñuni rä tsatyo, bi za rä mui ra haho, nubye bi do'ma ra tähä bi m'engi ha rä hyo ra tsat'yo. Njabu bi gohí rä yä pa.

Nu'ä ra haho bi mudi händi yä oni, nge'ä xi mi manthoho, yä menja xi bi mafi ngu nxui nde mapa, bi benga ra haho hanja dä japi pa hindä sigi dä mafi yä onjä ne ya menjä.

Hindi b'e'ä ra pa yä hmuu, bi boni bi ma rä b'efi ha yä b'atha, nu'ä ra haho, bi xet'ä ra hai, njabu bi yut'i ha mi jot'i yä oni nubye bi mudi bi zi'u. Yä mengu bi zoho bi yode hingi mafi yä oni, rä däme ma bä käni ra nguni ne bi hyandi xki du yä oni. Rä haho mi joho, xki 'bat'i ngetho bi zi yä oni.

XONGO RÄ JÄ'I

-Nu'ä rä zi dondo jä'i, xi mrä dähñe, himi ne te da mefi, mi petsi rä zi nana, n'a rä zi tia. Y nu'ä rä zi jä'i mi fatsi n'a rä mboho, ge mi t'embi rä Ndä Potuätsut'uí, mi petsi ndunthi yä b'egó, mrä riko jä'i, mi petsi ndunthi yä hai, ndunthi yä boja ena nu'ä rä zi jä'i ge murä zi dähñe, mrä zi dondo; nsehe mi b'ui ha rä ngu, mi ähä gatho rä pa, himi ne te da mefi himi fats'i rä nana, ga ehñu, pa da hioni te da tsi.

-Nubu nu'ä rä zi tia mi pa hyastho, ma bi kumbi, nu'ä rä Mboho, ma bi hokuabi nu'ä rä hñuni.

-N'a rä pa, n'uä rä zi dondo bi ñembabi nu'ä rä nana ge mi hopabi n'a rä t'ixu nu'ä rä Mboho, ha nu'ä rä nänä bi umba rä kue:

-Xigi beñä Ajuä, grä pendeho, grä nda xongo, grä nda thefo, grä nda dähñe. iXigi handua rä t'ixu nu rä Mboho! Xi ua hinxkä beñä Ajuä, grä ts'ojä'i.

Nub'ú bi ñembabi:

-Hina nana, nu'i gi ma, ma gä oka n'a bots'e yä ixkähä, pa gi hiäts'i, n'epu gi ñembabi rä Mboho, ge ge'a ma t'ad'ä, ma ga apabi rä t'ixu.

-Nub'ú nu'ä rä zi tia bi ñembabi:

-Nuga hinga ma.

-Ge di eñi nana ge gi hiätsuabi nuyu....

-Pus himbi yotuäbi rä ne rä t'u, ge bi gu, r'amats'u nu'a rä bots'e de gä ixkähä bi hiäts'i.

-Nub'ie bi guu ra hñuu, bi tsoni, nuni nu'ä rä zi tia himi nehmä dä xipabi ngetho mi tsu ge da namb'abi, nub'ie nä nu'ä rä zi tia petsi xi bi mä, bi uni nu'ä rä zi kähä, n'epu embabi nu'a rä zi Mboho:

MPA'YOÑUU

_N'a ra pa, yoho yä mpa'yoñuu geu y'ouathou mi hätsí'u r'a n'año'u te drí pa ha yä t'uka hnini ko ra n'año yä já'í habu mi tzot'e ko yä mengu. Ha ra hnini t'oo bi nu'u xki hätsí hangutho: ngu yä guxni, yä foho tsat'yo, ngu r'a pit'i ra haho, ne ma r'a nu'u mi ndude bi pau, mi pu'ä ra ndee bi adi nzeki ha n'a ra nguu pa dä nt'oxi. Imagen 1

Rä menguu nda Edo bi zoni' u, nubye zenguante nu'a rä zonte.

-Bi dädi nda Edo. Tzahya ndada.

-Rä zonte bi dadi.

-Xi di tzayaga nda Edo.

-Di hehe ga adi n'a zi mäte, xähma gi r'ak'ahe nzeki ha rí ndom'i ga tzayahe.

-Bi dädi nda Edo, nubye ena. Tzaya ndada.

-Bi dädi, ena, di jamadi nda Edo.

-Thogíh, ha nuna zi fote ha di kuata ma zi dethä.

--Nubíe bi xíi nu'u te mi hña ne dä 'ñäha'u.

--Pede ngu ma dee ra xui, bi zot'e ra zithu habu mi hähä'u.

---Ra zithu bi ena ma ga huxä'a nuni xä magi, nuni rä zi tsani hindä zekägi.

_Ma n'a rä xuí bi mengi ra zithu ha nu'ä ra ngu habu mi oxi nu' u ya ja'i. Ra uxkua ena, nuna zi tsani gehní ma ga näti, gehni di b ec ga kutsi.

Ra zithu bi yopä nati yom'iki, hingi hate, ha hingi ñ'ägi, nu rä uxkua hingi tsa gi hat'ia.

RA MINA KO RA 'ŃOHO

_N'a rä pa, n'a ra 'ñohö mi mpefi ha ra huähí mi jusha rä t'atsí, ngu ndemapa ena tsuki ra thuhu ma ga ma ma nguu ga ñuni, ge'ä ma 'behña ngu ma bätsi bi bupu'u ha ra ndomi ko rä johya.

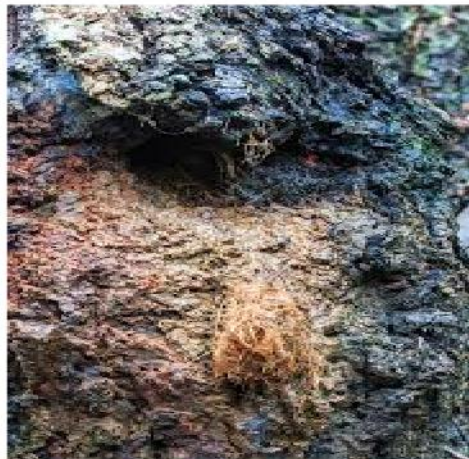
-Nu'ä ra 'behña ge'ä xki hoki'u ya kukahñuni pa drä tsí ko ra däme ne ko yä bätsí, ngu xä bi zot'e ra ñoho ha rä nguu bi ma'ä ha rä thokä hñuni, ja mi b'uni ra 'behña ko ya bätsi, rä 'behña bi aki ra kuka hñuni pa gat'oho dä zi'u kora maka dehe pa dri thoza yä hñuni'u.

_Ra däme bi mengi ha mi pefi, ha rä hñuu bi hyandi n'a ra mina nubye bi ntekuarihi ha ra ximhai, ra mina bi yut'í ha ra otsí, nu'ä ra hñohö bi mudi ra nzei habu bi yut'í ra mina., xi di mant'ä xeta ra haí pa dä zudi ra mina ne

-Ngut'atho n'a ra zubi mi thogi ha ra ñuu, bi mudi ämbabi nu'ä ra ñoho te mi honi ha nu'ä mi xeti'ä, - Bi dädi nu'ä ra ñoho ena iuna mina!, iuna mina!, iuna mina!. _Mi dädi ra nzubi, ¿cuánto por tu mina?, ¿cuánto por tú mina mekxicano?, darme cincuenti pesos.

-Ra nzubi bi umbabí yä kangä bojä nu'ä ra hñoho mi honi ra mina, ra zubi bi mudi bi xeti'ä, rä mina bi engä ra zagi nubie engä ra zubi aquí no hay mina, aquí salio el diablillo. Ra zubi bi b'edi rä bojä ha himbi zudi ra minaaa.

YUT'UADA

Ma yabu, yä jähí pede nu'a ena ge pa drä t'ut'ä yä t'uta rí ñepi yä jähí dä hyandi 'bu xhä hyo ra pa, pa njabu thandi nu'ä ra ya'ä ko ra pa, drí 'bedi yopa pa dä ñaxä rä zäna ge'ä ra pa drä t'ut'á yä uada stí n'ihí, t'ena ge bu drä t'ut'í ndee hingi te xä hño, t'ena ge hindi te, thogí yä jehya hindi te nzehe drí ndot'itho.

Rá ñaxäzäna ge'ä pädi yä jähí ma yab'u, ge rí ñepí dä bädi yä bäzjä'í, drä t'utuabi'u pa hindä m'edi nuyä mfädi bi zogi ma xitahu ma yab'u, japamazu nu yä mfadi, pa hinda puni ko nu ma

Nu yä uada drä nja ndunti yä 'bäi uada ha ya b'atha di b'uíhu, dä neki mahotho drä nja yä sei, dä 'ba'u pa dä nja rä bojä, gä tahñu te ga tsihu pa ma nzakihu ko ma m'uíhu, gehyu yä tsofo, ko yä ntutuate ma menguhu ma yab'u. Nu'í gi otse nu na b'ede hingí mpunfrí, beni ge rí ñeepe gä odehu nu'ä ga pefihu.

Nub'u bi te'u yá uada, bi ndängí yä 'ñeta, mahyonihu pa drä the'u, ko nge'u thoki yä ronjua, pa drä jat'í ra 'uene, dä t'ut'í nu'u thai pa ga tsihu pa yä hoga nzaki ha mangok'eihu nu ya hoga nzaki pa yä hoga m'uí ko ri mengu.

Idea original de cuentos ineditos
Mardonio Coello Muthe

Narración: Tomasa Pérez Martínez Traducción: Ausencia González Pérez Recolección, transcripción y edición: Itzel Pineda Vázquez.

Bernal, Felipino, 2003. Diccionario hñähñu- español, español hñähñu.

4ª ed. Cardonal, Hidalgo: Hmunts'a Hem'i-Centro de Documentación y Asesoría Hñähñu. Geertz, Clifford, 1994.

Conocimiento local. Barcelona: Paidós. Lastra, Yolanda, 2006. Los Otomies-Su lengua y su historia. México: UNAM.

Las mil y una noches, 2001. Trad. Rafael Cansinos Assens. México: Aguilar. Tur, Jaume, 1974. "Sobre la teoría de la traducción".

Thesaurus XXXIX-2: 297-315. [http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/29/TH_29_002_077_0.pdf].

Santamaría, J. Francisco, 2000. Diccionario de mexicanismos. México: Porrúa. Instituto lingüístico de verano, Ixmiquilpa. Hidalgo. Diccionario hñähñu (OTOMI) Valle del Mezquital. 1971.

Imágenes tomadas de google. com

Hoga mfeni Ko yä 'bede thogi Hñähñu, bi thoki, ko ra mhanda
ra da tsutúi nt'udi mudi hñaki haya'befi.

bi thoki ko r'et'a ma yoho, ko n'atemayoho nxii
ha: "**Elaboración de libros digitales, para fortalecer las
prácticas de lectura y escritura en lengua indígena**",
Hnini Njunthe, Hidalgo, ra pa r'ato ndäy'e, Yoho m'ó
r'eta ma guto. Njunthe Soto, Hñunthe 2019.

Jumaluvsh

